

СИТНИКОВА

Анастасія Сергіївна,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
бібліотечно-інформаційних
технологій
та наукової обробки документів
Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних
Наук України
(м. Київ)

**ФОРМУВАННЯ ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕМЕРЧАНСЬКОЇ,
УЛАДІВСЬКОЇ, ІЛЛІНЕЦЬКОЇ, МИРОНІВСЬКОЇ СЕЛЕКЦІЙНО-
ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЙ
(кінець ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)**

Актуальність теми обумовлена тим, що Сортивничо-насі́нневе управління зробило вагомий внесок як у розвиток буряківництва, так і вітчизняної аграрної науки й дослідної справи. Розглядаються окремі станції мережі дослідних установ СНУ Цукротресту, історія їх створення. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити напрями діяльності й узагальнити результати досліджень Немерчанської, Уладівської, Іллінецької, Миронівської селекційно-дослідних станцій СНУ Цукротресту. Зокрема, прослідковано, що на Немерчанській дослідній станції Е.Ю. Заленським запроваджено метод статистичного вивчення матеріалу шляхом креслення Гальтонівських кривих, метод строгого індивідуального відбору і метод вегетативного розмноження коренів. Ним також науково розроблено методи сортовипробування цукрових буряків. Створено сорти: озимої пшениці – Триумф Поділля Новий, Немерчанська ювілейна, Схрещена 1; жита – Петкус. На Уладівській селекційній станції створено сорт цукрових буряків Уладівський, який у ті часи визнано стандартом для бурякоцукрового району. На Миронівській дослідно-селекційній станції використовували низку агротехнічних прийомів, які значно підвищували врожайність культур. На станції запропоновано 5-типільну сівозміну, визначено кращі попередники для цукрових буряків і зернових культур, з'ясовано роль пару в сівозміні. Крім того, виведено сорт озимої пшениці Ювілейна № 103, вівса № 70 і № 90.

Ключові слова: Сортивничо-насі́нневе управління Цукротресту, селекційні станції, буряківництво, селекція, сорт, насіння.

Актуальность темы обусловлена тем, что Сортоводно-се́менное управление сделало весомый вклад как в развитие свекловодства, так и

отечественной аграрной науки и опытного дела. Рассматриваются отдельные станции сети исследовательских учреждений ССУ Сахаротреста, история их создания. Цель данной статьи заключается в том, чтобы исследовать направления деятельности и обобщить результаты исследований Немерчанской, Уладовской, Ильинецкой, Мироновской, селекционно-исследовательских станций ССУ Сахаротреста. В частности, в статье прослежено, что на Немерчанской опытной станции Е.Ю. Заленским введен метод статистического изучения материала путем чертежа Гальтоновских кривых, метод строгого индивидуального отбора и метод вегетативного размножения корней. Создано сорта: озимой пшеницы - Триумф Подолья Новый, Немерчанская юбилейная, скрещенная 1; ржи - Петкус. На Уладовской селекционной станции создан сорт сахарной свеклы Уладовский, который в те времена был признан стандартом для свеклосахарного района. На Мироновской опытно-селекционной станции использовали ряд агротехнических приемов, которые значительно повышали урожайность культур. На станции предложен 5-типольный севооборот, определены лучшие предшественники для сахарной свеклы и зерновых культур, выяснена роль пару в севообороте. Кроме того, выведено сорта озимой пшеницы Юбилейная № 103, овса № 70 и № 90.

Ключевые слова: Сортоводно-семенное управление Сахаротреста, селекционные станции, свекловодство, селекция, сорт, семена.

Actuality of theme is conditioned by that Varietal and Seed Management of the Sugar Trust has made significant contribution to the development of sugar beet growing and native agricultural science and research work. Separate plant-breeding stations of network of research institutions of VSM of the Sugar Trust, the history of their creation are considered. The aim of this study is to investigate directions of the activity and to summarize the results of research of Nemerchanska, Uladivska, Illinetska, Myronivska plant-breeding stations of the Sugar Trust. In particular, the article describes that at Nemerchanska Research Breeding Station E.Y. Zalenskyi incorporated the method of statistical study of material by Halton's curves drawing, the strict individual selection method and the method of cloning of roots. Scientific handling of methods of progeny tests concerning sugar beet also belong to him. The varieties of winter wheat - Triumph Podoliya Novyi, Nemerchanska Yubileyna, Skhreschenal; rye – Petkus were created. At Uladivska Breeding Station, Uladivsky the variety of sugar beets, which in those days was admitted as a standard for the district of growing of sugar beets, was created. Mironovska Research Breeding Station had used a number of agricultural methods that significantly increased crop yield. Five-course crop rotation was offered at the station, the best predecessors were defined for sugar beet and grain-crops, the role of fallow was found out in a crop rotation. In addition, the varieties of winter wheat Yubileynaya No.103, oats No. 70 and No. 90 were created.

Key words: Varietal and Seed Management of the Sugar Trust, plant-breeding stations, sugar beet growing, breeding, variety, seed.

Сортівничо-насіннєве управління Цукротресту на момент створення (29.12.1921 р.) налічувало 14 селекційних станцій (Немерчанську, Ялтушківську, Уладівську, Миронівську, Білоцерківську, Верхняцьку, Удицьку, Кальницьку, Іллінецьку, Ситковецьку, Березотоцьку, Іванівську, Рамонську, Теткинську), Вінницький насіннєвий завод і Смілянську міко-ентомологічну станцію. На початок 1922 р. названі станції займали площу 6521 десятин, з якої рілля становила 5331 ½ десятин. Проте поступово ці цифри збільшувалися шляхом передачі земельних наділів цукрових заводів, розташованих поблизу.

Першою було створено *Немерчанську селекційну станцію* в 1886 р. у Могильовському окрузі Подільської губернії. Немерчанська дослідна станція від початку заснування займалася селекцією цукрових буряків, пшениці, вівса, також вивчала жито, чого не було на Миронівській. Протягом 1886–1904 рр. директором Немерчанської станції був інженер-хімік Орловський, а з 1904 р. ним став Е.Ю. Заленський, які й визначали напрями роботи.

У перші роки роботи на станції із цукровими буряками в селекції застосовували виключно метод масового добору. Вихідним матеріалом були сорти Vilmorin blanche ameliorée і Кляйн-Ванцлебен фірми Діппе. У 1891 р. в установі розпочали впроваджувати індивідуальний груповий відбір і поляриметричне визначення відсотка цукристості. Шляхом вивчення метеорологічних факторів упродовж декількох років Орловському вдалося встановити, що в умовах Немерчі на початку жовтня часто траплялися морози. Для уникнення втрати матеріалу було вирішено проводити селекційний висів лише в першій половині травня, а викопувати корені – у середині вересня, що значно скорочувало період вегетації. За цей час на станції вдалося підвищити цукристість на 1 % порівняно з вихідним матеріалом.

Від перших років діяльності установи селекцію злаків проводили методом багатократного індивідуального добору. На відміну від Миронівської станції, для характеристики окремих рослин вдавалися до морфологічного опису та методу креслення Гальтонівських кривих і кореляційних таблиць (за ознаками: вага колосу, його довжина, довжина соломи, кількість стебел тощо).

Результатом роботи стало створення сортів озимої пшениці Триумф Поділля і Подільська Банатка. Селекція вівса дала можливість вивести із місцевого сорту Рихлик – Немерчанський, найбільш ранній, який дозрівав на два тижні раніше від звичайних середньостиглих сортів, вирізнявся високою посухостійкістю та наявністю значного відсотка білка в зерні. Крім того, було виділено сорт Ексцельсіор із Шланштедського жита, який мав досить довгий колос. Проте останній не набув широкого впровадження, оскільки в насінневих господарствах на той час вивели врожайніший сорт – Петкуське жито.

З призначенням на посаду директора Е.Ю. Заленського, методика проведення селекції зазнала значних змін, передусім це стосувалося цукрових буряків. Результати досліджень показали, що запропоноване Орловським зменшення вегетаційного періоду не дало очікуваних результатів, бо селекцію проводили не з метою підвищення цукристості, а на скоростиглість. Враховуючи вплив метеорологічних факторів на наслідки порівняльних дослідів, Е.Ю. Заленський запропонував висівати досліджувані групи сортів одночасно в різних кліматичних умовах [8, с. 206–207].

Слід відмітити, що він також увів метод статистичного вивчення селекційного матеріалу шляхом креслення Гальтонівських кривих, метод суворого індивідуального відбору і метод вегетативного розмноження предків нових рас. Йому належить наукове опрацювання методів сортовипробування цукрових буряків. З 1900 по 1908 р. насіння буряків Немерчанської селекційної станції (на базі колективних сортовипробувань) почало наближатися за якістю до кращих зразків Кляйн-Ванцлебен і Діппе, а згодом виявилось кращим від них.

Надзвичайно цінним стало відкриття Е.Ю. Заленським низки факторів, що знижують цукристість тієї родини, в якій вони виявляються. За дослідженнями вченого, ці фактори виявляються у формі особливих морфологічних змін гички і кореня. До них віднесено: 1) посилений ріст кореня в ширину, 2) посилений ріст головки, 3) глибока борознистість кореня, 4) кучерява груба гичка на коротких товстих стеблах, 5) тонкі, вузькі листки,

б) надмірна скоростиглість. Досліджуючи морфологічні особливості вихідних батьківських форм, а також нових відібраних гібридів, одержаних у результаті розщеплення вихідних на більш однорідні генотипові групи шляхом виділення поодиноких коренів, ученому вдалося довести, якщо шляхом селекції вдається виділити більш цукристу форму, водночас вдається й визначити ту складову частину попередньої популяції, наявність якої знижувало цукристість. Подальше вивчення цукристості й урожайності буряків привело до висновку, що ці показники обумовлені певними самостійними генами. Проте досконалу комбінацію генів зародку в гомозиготній формі на той час виділити не вдалося.

У 1915 р., під натиском воєнних подій станцію евакуйовано в Хорошки Полтавської губернії, де робота продовжувалася під керівництвом Е.Ю. Заленського. У 1919 р. станцію було націоналізовано й передано до державних селекційних станцій. Насінневий матеріал Немерчанської станції перейшов у відання Березотоцької селекційної станції СНУ Цукротресту [2].

Селекція злаків також зазнала суттєвих змін. Зокрема, було припинено використання біометричного методу і багатократного добору в межах лінії. Останній застосовували лише при гібридизації. Вивчаючи гібриди при розщепленні на морфологічні раси пшениці Горконкур, Е.Ю. Заленський дійшов висновку, що серед однакових ботанічних форм існує низка фізіологічних рас, що неоднаково реагують на зовнішні умови і що вони в окремі роки крайніх величин метеорологічних факторів займають і крайні місця за врожайністю, хоча в середньому за цей самий проміжок часу поступаються популяції, що з них складається. У 1908 р. Немерчанська станція створила сорт озимої пшениці Триумф Поділля Новий, який мав значні переваги порівняно зі своїм попередником. Великого поширення в умовах Полтавської губернії також набули сорти озимої пшениці Немерчанська ювілейна і Схрещена 1.

Селекцію озимого жита проводили в напрямі отримання стійких рас за морфологічною формою колосу: ліроподібною, ліроподібно-квадратною і квадратною. Методом індивідуального добору виведено сорт Петкуське жито, який характеризувався високою пристосованістю до місцевих кліматичних

умов. Результатом селекційної роботи з вівсом стало створення нових ліній, які значно відрізнялися від Немерчанського найбільш раннього тонкою плівкою, більшою абсолютною вагою зерна і товстою м'якою соломою. Всі вони увійшли до складу «Ювілейних сортів».

У 1920 р. Немерчанська станція перейшла у відання Головцукру, її завідувачем було призначено А.К. Лизоня. Після революційних подій установа відновила роботу тільки з 1921 р., а формування земельної площі завершилося лише восени 1922 р. Після переведення А.К. Лизоня в Полтавський район керівником установи став Ф.К. Зигфрід, а спеціалістом-селекціонером – Л.І. Ковалевський.

Внаслідок неоднорідності ґрунтів польових ділянок у господарствах було впроваджено кілька сівозмін. Зокрема, в Немерчі – загальні для селекстанцій СНУ три 4-пільні сівозміни: бурякову, озиму і яру та висадкову. В господарських сівозмінах з метою підвищення родючості ґрунту в усіх трьох маєтках (Немерче, Попелюхи, Кукавки) введено конюшину. На станції було широко розгорнуто селекцію злаків (пшениці, вівса і кукурудзи), адже у Подільській губернії в інших установах така робота не проводилася. Розводили головним чином створені раніше сорти: пшениці – Новий Триумф Поділля, Схрещена, Ювілейна Банатка; вівса – Немерчанський найбільш ранній і Ювілейний; жито – Петкуське [8].

Уладівська (Уладівсько-Люлинецька) селекційна станція створена в 1888 р. за ініціативи графа Потоцького. На відміну від Немерчанської Миронівської та Іллінецької станцій тут займались тільки селекцією цукрових буряків під керівництвом доктора ботаніки Ф. Куделька, який і очолював установу впродовж перших 10 років (1888–1898). У 1898 р. директором станції призначено Л.Л. Семполовського. Перші двадцять років діяльності закладу були надзвичайно продуктивними. Вирощене фабричне насіння задовольняло не тільки потреби Уладівського й найближчих в окрузі цукрових заводів, але й постачалося за кордон (Німеччину, Францію, Австрію). Щорічне виробництво насіння цукрових буряків до 1911 р. перевищило 19841 пудів. Як свідчили

висновки французької експедиції у 1910 р., за якістю посівний матеріал наближався до кращих європейських сортів.

У 1921 р. Уладівська селекційна станція перейшла у відання Сортівничо-насіньного управління Цукротресту, що значно вплинуло на швидке відновлення дослідної роботи після подій 1917–1920 рр., під час яких було втрачено лабораторію, землю та частину майна. З моменту створення і до переходу у відання Голоцукру станція проводила дослідження тільки з цукровими буряками. Вихідним матеріалом слугувало насіння еліти Кляйн-Ванцлебен. Проводили селекцію шляхом масового багатократного та індивідуального добору. Насіння буряку (педігрі) висівали на селекційно-порівняльних і селекційних ділянках, де проводили фенологічні спостереження, відмічаючи форму і забарвлення листків, урожайність, цукристість, якість, ступінь ураження хворобами тощо.

Важливим досягненням станції стало створення сорту цукрових буряків Уладівський, який за своєю продуктивністю посідав перше місце не тільки серед сортів станцій Радянського Союзу, але й витримав конкурс випробувань за кордоном з-поміж кращих європейських фірм. Наприкінці 20-х років минулого століття цей сорт визнано стандартом для району вирощування цукрових буряків [9, 11].

Створення *Іллінецької селекційної станції* відбулося за ініціативи управителя Іллінецьким маєтком Добровольського в 1896 р. Установа входила до складу Іллінецького маєтку Сан-Донато, а керував нею директор цукрового заводу. Роботу проводили виключно із цукровими буряками шляхом добору коренів за цукристістю за допомогою методу поляризації. Протягом 1916–1918 рр. керівником селекції був Ритель, який запровадив індивідуальний відбір, а також змінив техніку визначення вмісту цукру. Окремим напрямом діяльності станції стало насінництво, що полягало у репродукуванні в інших економіях маєтку насіння буряків фірм Шрейбер і Діппе.

У 1920 р., завдяки зусиллям адміністратора станції Є.Х. Шлезинга, розпочалося її відродження. У тому ж році її було передано у відання

Головцукру. Територію установи розширили завдяки приєднанню ферми Барбаровка. У 1923 р. Іллінецькій станції також передано ферми Свистунка і Романів хутір. Методику проведення досліджень значно розширили, зокрема введено системні чотири- та п'ятипільні сівозміни, розпочато вивчення злакових культур. Від 1921 р. селекцію цукрових буряків проводили методом індивідуального добору. Щороку відбирали близько 200 коренів. Для ізоляції застосовували смуги конопель та інших високорослих рослин. З метою швидкого отримання значної кількості насіння на станції почали проводити вегетативне розмноження і розрізання коренів на кілька частин [3].

Миронівську дослідно-селекційну станцію створено в 1911 р. у Шевченківському окрузі Київської губернії з ініціативи Всеросійського товариства цукрозаводчиків (ВТЦ) і Департаменту землеробства Російської імперії як центральну дослідну установу з культури цукрових буряків. Цю дату підтвердила архівна довідка Російського державного історичного архіву за № 2235 від 29.09.2010 р., про яку згадують у своїх дослідженнях П.П. Євич та В.А. Вергунов [1, с. 71–72]. Проте, як зазначено у монографії, 1911 р. можна вважати роком становлення й організації станції, оскільки офіційно її затверджено тільки 9 червня 1912 р. Програма діяльності станції була тісно пов'язана з напрямками та завданнями мережі дослідних установ ВТЦ, ставши їхнім логічним продовженням. Це зумовлювалося насамперед тим, що її розробником був С.Л. Франкфурт, який очолював мережу станцій Товариства, хоча кожна з них мала своїх керівників. Першим директором Миронівської дослідної станції було призначено С.М. Тулайкова, його помічниками стали агроном О.Ф. Нестеров і спеціаліст О.К. Філіповський.

Серед завдань новоствореної установи слід виділити: 1) польові дослідження сівозмін з метою підвищення родючості ґрунтів; 2) довготривалі дослідження різних прийомів вирощування польових культур; 3) вивчення природних факторів, що найбільш впливали на кількісні і якісні показники урожаю; 4) короткочасні польові дослідження агротехнічних прийомів та ін. Від 1913 р. на станції проводили метеорологічні спостереження. Як видно із

зазначеного, на момент створення в установі ставили тільки польові дослідні, відповідно структурно вона складалася з одного дослідного відділу.

Слід відмітити, що практично від початку заснування установи до програми досліджень було також включено роботу з вивчення сортів озимої пшениці, вівса і цукрових буряків, тому в 1915 р. при дослідній станції було створено селекційний відділ. Першим завідувачем відділу призначено К.Ф. Мурашка, а після його від'їзду в Польщу – І.М. Єремєєва [7]. К.Ф. Мурашко розпочав активну роботу з вивчення та селекції місцевих сортів цукрових буряків. Зокрема, він висіяв отримані зразки насіння супереліти від Вінницького відділення фірми Кляйн-Ванцлебен, що стало початком відбору.

Період 1917–1920 рр. виявився для станції досить складним, передусім щодо фінансового забезпечення. На таке становище досить відчутно вплинула пожежа на Миронівському цукровому заводі в 1919 р., що був основним джерелом доходів. Така ситуація у свою чергу призвела до припинення досліджень з агротехніки.

Новий етап розвитку та науково-дослідної діяльності Миронівської дослідно-селекційної станції розпочався з 1922 р. – після організації Сортівничо-насінного управління. Установа отримала значну суму коштів на відновлення роботи. У 1921 р. було створено метеорологічну станцію «Миронівка» [4], у 1922 р. завершено будівництво селекційної лабораторії, почали функціонувати наукова бібліотека та постійно діючий музей [5], з 1924 р. започатковано періодичний друкований орган «Труди Миронівської дослідної і селекційної станції» [6] тощо. У цьому ж році, згідно з резолюцією Другої сесії Київського крайового комітету сільськогосподарської дослідної справи та Народи дослідників при СНУ Цукротресту, при Миронівській станції розпочалась організація ще двох відділів – фітопатології та ентомології. Наступного, 1925 р., структуру установи поповнили ще два відділи – насінництва і пристосування. Відповідно до таких змін значно розширено завдання і напрями досліджень. Зокрема, *дослідний відділ* здійснював:

- вивчення продуктивності сівозмін із різними відсотками площ буряків,

б) дослідження впливу добрив, в) вивчення зайнятих парів під пшеницю, г) вивчення обробітку ґрунту і строків сівби; *селекційний* – займався селекцією цукрових буряків, озимої пшениці, вівса; *ентомології* – вивчав шкідників цукрових буряків і засоби захисту від них; *фітопатології* – вивчав хвороби цукрових буряків, пшениці й вівса; *приспосовання і колективних дослідів* – проводив колективні досліді в насінневих господарствах і радгоспах, вивчав методику агроробіт, організовував фахові з'їзди та наради [1, с. 112].

Найбільшими здобутками Миронівської дослідної і селекційної станції слід вважати результати роботи дослідного і селекційного відділів. Зокрема, першим з'ясовано наступне: 1) врожайність цукрових буряків збільшується майже у півтори рази за умови вирощування їх у сівозміні; 2) набір культур і їх чергування у сівозміні впливають на продуктивність вирощуваних у ній рослин: підвищується – при збільшенні відсотка площі під буряком і зменшується – при збільшенні площі під паром; 3) урожайність цукрових буряків знижується за надмірного збільшення посівних площ під ними; 4) пар під картоплею значно збільшує продуктивність сівозмін, а під зернобобовими – не виявляє помітного впливу; 5) найпродуктивнішою із сталими врожаями виявилася 5-пільна сівозміна з 40 та 20 % буряків за відповідного вибору і чергування культур; 6) найкращим попередником буряків визнано пшеницю в конюшиновій сівозміні; а найгіршим – буряки і овес; для пшениці найкращим є чистий пар. Селекційним відділом у цей період було створено всесвітньовідомий сорт озимої пшениці Українка 0246, продуктивний сорт озимої пшениці Ювілейна № 103 та два сорти вівса: № 70 і № 90 [7]. Крім того, у виробничу практику Миронівською станцією (Ковалевським Л.І. та Єремєєвим І.М.) введено укладання з місцевим населенням спеціальних договорів (договірні тематики) щодо можливості розмноження на їхніх полях нових сортів.

Крім науково-дослідної роботи Миронівська селекційна станція спільно з Маслівським сортівничо-насінневим технікумом (згодом став інститутом) проводила науково-освітню діяльність. Це зумовлювалося насамперед

близькістю розташування двох установ, що давало можливість студентам технікуму використовувати станцію як базу для проведення практичних занять із селекції, насінництва, захисту рослин, агротехніки тощо. Натомість майже всі спеціалісти Миронівської станції за сумісництвом викладали у вузі. Серед викладачів були такі відомі вчені як С.А. Смірнов (фітопатолог), І.В. Ліндеман (ентомолог), Д.В. Літовкін (селекціонер), А.І. Пятенко (агроном, ґрунтознавець), І.М. Єремєєв (селекціонер) та ін. [10].

Отже, мережа дослідних станцій СНУ, що налічувала 16 установ, з яких 14 – селекційно-дослідні станції, 1 – насінневий завод і 1 – міко-ентомологічна станція, була основою для проведення експериментальних робіт і практичного впровадження теоретичних розробок спеціалістів Управління. Найбільш результативною, зокрема створення сорту озимої пшениці Українка 0246, виявилася діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції, яку згодом було реорганізовано в інститут, що й сьогодні функціонує у вигляді Миронівського інститут пшениці. Незважаючи на те, що всі станції було засновано для задоволення потреб цукрової промисловості, більшість досягнень у селекції пов'язані зі створенням нових сортів зернових культур. Крім того, спеціалістами і науковцями установ розроблено методику колективного сортовипробування, запроваджено 4- і 5ти-пільні бурякові сівозміни, апробовано і впроваджено в господарствах агротехніку вирощування різних сільськогосподарських культур, вивчено біологію рослин-бур'янів і шкочинних організмів, розроблено заходи боротьби з ними тощо.

Список використаної літератури

1. *Вергунов В. А.* Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя заснування Миронівського ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН / В. А. Вергунов, П. П. Євич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К., 2012. – 172 с.
2. *Войткевич И. И.* Очерки селекции сахарной свеклы / И. И. Войткевич // Бюл. Сортовод.-Семен. упр. Сахаротреста. – К. : Изд. Сахаротреста, 1923. – № 4. – С. 81–127.
3. *Ильинецкая* сортоводная станция // Сортоводные станции Сахаротреста / ССУ Сахаротреста. – К., 1923. – С. 109–122.

4. *Кузьмінська Г.* Миронівська селекційно-дослідна станція / Г. Кузьмінська // Миронівський край. – 2011. – 1 лют. (№ 8). – [До 100-річчя Миронівського інституту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН України].
5. *Кузьмінська Г.* Миронівська селекційно-дослідна станція / Г. Кузьмінська // Миронівський край. – 2011. – 8 лютого (№ 10). – [До 100-річчя Миронівського інституту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН України].
6. *Кузьмінська Г.* Миронівська селекційно-дослідна станція / Г. Кузьмінська // Миронівський край. – 2011. – 19 трав (№ 13).
7. *Мироновская* опытная и селекционная станция // Сортоводные станции Сахаротреста / ССУ Сахаротреста. – К., 1923. – С. 41–65.
8. *Немерчанская* сортоводная станция // Сортоводные станции Сахаротреста / ССУ Сахаротреста. – К., 1923. – С. 203–215.
9. *Уладовская* сортоводная станция // Сортоводные станции Сахаротреста / ССУ Сахаротреста. – К., 1923. – С. 329–333.
10. *Черныш О. А.* Академик В. Н. Ремесло – учёный и организатор сельскохозяйственной науки (1907–1983) (к 100-летию Мироновского института пшеницы им. В. Н. Ремесло) / О. А. Черныш, В. А. Вергунов ; НААН, ГНСХБ ; науч. ред. Н. Д. Безуглый. – К., 2011. – С. 15. : портр., фото.
11. *Шпановский А.* 40-летний юбилей Уладовско-Люлинецкой селекстанции / А. Шпановский // Бюл. Сахаротреста. – 1928. – № 11 (67). – С. 80–82.